

معرفی کتاب منطق خونجی

اسدالله فلاحی*

اسدالله فلاحی، ۱۳۹۲، منطق خونجی، تهران، انتشارات مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.

۱. معرفی خونجی

پس از فارابی (م. ۳۳۹ ق.) و ابن سینا (م. ۴۲۸ ق.)، سومین قله منطق در جهان اسلام افضل الدین محمد بن نام‌آور خونجی (م. ۶۴۶ ق.) است و بیشترین تأثیر را پس از آن دو بر منطق ارسطویی به جا گذاشته است. مهم‌ترین کتاب منطقی خونجی کشف الاسرار عن غوامض الافکار است که خالد الرویهب، پژوهشگری از دانشگاه هاروارد، آن را در سال ۱۳۸۹ تصحیح و تحقیق کرده است:

خونجی، افضل الدین، (۱۳۸۹)، کشف الاسرار عن غوامض الافکار، تصحیح و تحقیق خالد الرویهب، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه آزاد برلین-آلمان.

الرویهب مقدمه‌ای مبسوط به زبان انگلیسی بر این کتاب نگاشته که با ترجمه سید محمود یوسف‌ثانی در آغاز این کتاب آمده است. بخش کوچکی از این مقدمه به نوآوری‌های خونجی در کشف الاسرار پرداخته که بسیار اجمالی و کوتاه است.

---

* دانشیار مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، falahiy@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۴/۱۷

۲. نوآوری‌های خونجی

نوآوری‌های منطقی خونجی چنان فراوان است که می‌توان منطق سینوی را به دو دوره پیشاخونجی و پساخونجی تقسیم کرد. در دوره نخست، بیشتر منطق‌دانان در جهان اسلام به تکرار سخنان ابن‌سینا و شرح آموزه‌های او می‌پرداخته‌اند اما در دوره دوم، آموزه‌های خونجی و پیروانش بود که مورد شرح و نقد و تکرار قرار می‌گرفت. بیشتر نوآوری‌های خونجی در کتاب دوران‌ساز کشف الاسرار در آثار پس از وی مورد پذیرش قرار گرفته و یا با انتقادات شدیدی روبرو گشته است؛ برخی از نوآوری‌های خونجی نیز به دلیل دشواری بیش از حد آنها مورد بی‌توجهی متاخران واقع شده است. برخی از این نوآوری‌ها عبارت‌اند از:

بحث تفصیلی از قضایای حقیقه و خارجی،

بیان روابط پیچیده میان این قضایا،

کشف موجهه سالبه المحمول و موجهه سالبه الموضوع،

کشف گزاره‌های همیشه صادق و همیشه کاذب،

بحث تفصیلی از عکس نقیض،

یافتن عکس‌های مستوی و عکس‌های نقیض اتفاقی،

نزدیک شدن به پارادوکس‌های استلزام مادی،

نقد بسیاری از قیاس‌های وجهی سینوی،

نقد بسیاری از قیاس‌های اقترانی شرطی سینوی،

کشف قیاس‌های اقترانی جدید.

با وجود همه این نوآوری‌ها، خونجی در همه آنها کامیاب نبوده است و هنگامی که نوآوری‌های او را به زبان منطق جدید ترجمه می‌کنیم درمی‌یابیم که بسیاری از خطاهای ریز و درشت در استنتاج‌های او رخنه کرده‌اند. از این میان، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

خلط استلزام مادی و ربطی،

نوسان در تحلیل قضایای حقیقه به صورت شرطی و به صورت ساده،

خلط گزاره‌های با و بدون تعهد وجودی،

نادرستی بسیاری از قیاس‌های اقترانی شرطی.

۳. اهمیت کتاب «منطق خونجی»

چنان که گفته شد، شاخص‌ترین دوران‌های منطق سینیوی را می‌توان دو دورهٔ قدما و متأخران دانست که ابن‌سینا و خونجی منطق‌دانان شاخص این دو دوره هستند. بررسی و سنجش اندیشه‌های این دو منطق‌دان به ویژه به کمک ابزارهای منطق جدید کاری است که تاکنون صورت نگرفته و این کتاب گام‌های نخستین را در این زمینه برداشته است.

هم‌چنین، از آنجا که «کشف الاسرار» خونجی مهم‌ترین نقطه عطف در منطق اسلامی پس از منطق شفای ابن‌سینا است، آشنایی با نوآوری‌های این کتاب می‌تواند به شناخت تحولات منطق در قرن هفتم و پس از آن کمک کند و در نگاشتن «تاریخ منطق اسلامی» پژوهشگران را یاری رساند. از آنجا که کتاب «کشف الاسرار» دیری نیست که منتشر شده و آشنایی چندانی با جزئیات و نوآوری‌های آن در محافل منطقی وجود ندارد اهمیت و ضرورت پژوهش درباره این کتاب آشکار می‌شود.

هم‌چنین، به کارگیری منطق جدید در ارزیابی نوآوری‌های خونجی می‌تواند گامی در راستای منطق تطبیقی و شناساندن سهم منطق‌دانان مسلمان در پیشرفت این علم به جهان غرب و نشان دادن توان‌مندی‌های شگفت‌انگیز منطق جدید در تحلیل مسائل منطقی-فلسفی به اندیشمندان کشورمان باشد.

امروزه، با پدید آمدن منطق جدید و رویکرد دوباره‌ای که به آثار منطق‌دانان مسلمان، به ویژه از سوی منطق‌دانان غربی رونق یافته است، نیاز به پرداختن به اختلاف قدما و متأخران منطق سینیوی و دریافتن مقصود هر دو گروه از اصطلاحاتی که برساخته‌اند و نیز نیاز به داوری میان ایشان آشکارتر شده است. در میان منطق‌دانان معاصر غربی، نیکلاس رشر نخستین کسی است که به صورت‌بندی اندیشه‌های منطق‌دانان مسلمان پرداخته و کتاب‌ها و مقاله‌های چندی در این زمینه به نگارش درآورده است. پس از او، ویلفرید هاجز، الن باک، تونی استریت، هنریک لیگرلوند، پل تام و دیگران به پژوهش در آثار ابن‌سینا و پیروانش پرداخته‌اند و آثار تطبیقی چندی در این زمینه به نگارش درآورده‌اند.

در کشور ما نیز بحث‌های تطبیقی، به ویژه تطبیق منطق قدیم و جدید، سال‌های بسیاری است که رونق گرفته و نویسندگان بسیاری به سود منطق جدید یا در دفاع از منطق قدیم به نگارش پرداخته‌اند. در این میان، مطالعه تطبیقی منطق‌دانان مسلمان با هم و ارزیابی ربط و نسبت گرایش‌ها و دوران‌های منطق سینیوی کمتر صورت پذیرفته است. کتاب «منطق

تطبیقی» از همین نویسنده که به تازگی در سال ۱۳۹۵ از سوی انتشارات سازمان سمت منتشر شده در همین راستا بوده است.

۴. بخش‌های کتاب «منطق خونجی»

این کتاب به نوآوری‌های خونجی در مباحث تصدیقات و به طور ویژه قضایای حملی پرداخته است. (از ورود به مباحث تصورات، مباحث شرطیات، و اقسام قیاس به دلیل گسترده شدن حجم کتاب پرهیز شده است.) کتاب در چهار بخش کلی سامان یافته است:

۱. قضایای حقیقیه و خارجییه (شامل پنج فصل)

۲. گزاره‌های همیشه‌صادق (شامل پنج فصل)

۳. موجّهات (شامل سه فصل)

۴. عکس مستوی (شامل سه فصل).

این چهار بخش، هرچند به ظاهر از یک‌دیگر جدا به نظر می‌رسند، در حقیقت ادامه یک دیگر هستند و بحث قضایای حقیقیه و خارجییه چونان نخ تسبیح هر چهار بخش را به هم می‌پیوندد. در بخش دوم، صدق همیشگی گزاره‌های همیشه‌صادق ناشی از حقیقی و خارجی بودن موضوع و محمول این گزاره‌ها است و در بخش سوم، بخش «موجّهات»، تمایز قضیه‌های ضروریه و مطلقه شبیه تمایز قضیه‌های حقیقیه و خارجییه است، چنان‌که تفسیرهای گوناگون از گزاره موجّه «مشروطه عامه» نزدیکی بسیار با قضیه‌های حقیقیه و خارجییه دارد. در بخش چهارم، نیز، عکس مستوی موجّهات را برای قضایای حقیقیه و خارجییه به تفکیک بررسی کرده و اهمیت این قضایا در بحث عکس مستوی را نشان داده‌ایم.

در این کتاب، آرای خونجی با آرای ارسطو، ابن‌سینا و فخر رازی مقایسه شده و نوآورانه بودن اندیشه‌های خونجی به وضوح نشان داده شده است. این کتاب، بدون تردید، آخرین سخن را در تطبیق دوران‌های منطق سینوی با هم و تطبیق آن با منطق جدید نگفته است و طبیعتاً انتظار چنین کاری از یک کتاب هرگز شایسته نیست. این آغاز راهی است پر پیچ و خم که با راهنمایی‌های استادان فن و هم‌یاری‌های پژوهندگان پیموده خواهد شد.

معرفی کتاب منطق خونجی ۲۴۵

کتاب‌نامه

اسدالله فلاحی، ۱۳۹۲، منطق خونجی، تهران، انتشارات مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
اسدالله فلاحی، ۱۳۹۵، منطق تطبیقی، تهران، انتشارات سازمان سمت.